

ПЕРЕКЛАД НОВЕЛИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО "ПОДАРУНОК НА ІМЕНИНИ" УГОРСЬКОЮ МОВОЮ

Наталя Шайтош

Історія кожної національної культури є водночас історією її зв'язків з культурами інших народів та країн. В історії розвитку зв'язків угорської літератури з літературами слов'янських народів українська література займає особливе місце. У цьому значну роль відіграє, з одного боку, те, що географічно Угорщина та Україна є сусідами, а з другого – деяка однаковість історичних доль угорського та українського народів. Художні цінності цих народів та країн, засвоєні національною культурою, стають надбанням духовного життя даної нації. Вони знайомлять нас з історією, сучасністю, побутом, звичаями, художніми традиціями, збагачують естетичні уявлення, погляди, стимулюють творчі пошуки та відкриття, зближують народи та культури.

"Художні досягнення українського народу, – як писав О.І. Білецький, – дорогі для українців не тільки тому, що вони свої, а й тому, що росіянин, поляк, чех, болгарин, так само як француз, англієць, німець, читаючи того чи іншого українського поета, можуть відчувати себе на мить українцем, відчувати завдяки Шевченкові, Франкові, Лесі Українці, Коцюбинському, Тичині, Рильському і багатьом іншим."¹

Питання про переклад угорською мовою творів світової літератури ставилося ще на початку сторіччя.² Переклади української літератури угорською мовою мають більш ніж вікову традицію. З другої половини минулого століття до наших днів багато талановитих угорських літераторів-перекладачів, роблять все можливе для усунення мовних бар'єрів, прикладають багато сил, щоб познайоми-

¹ Білецький О.І., *Зібрання праць*. У п'яти томах. К., 1965, т. 1, с. 13.

² Див.: Radó A., *A fordítás művészete*. Budapest, 1909.

ти широкі кола угорських читачів з творами класиків та сучасних письменників та поетів України.³

Основні завдання перекладачів полягають у тому, щоб тексти перекладів були не тільки зрозумілі угорському читачу, але відтворювали дух оригіналу. Грунтовні, глибокі знання рідної та іноземної мови ще недостатні для здійснення вмілого перекладу, який би зберіг у собі повністю сюжетний та образний ряд перекладеного твору.

"...Перекладач чужомовної поезії різних віків і народів рідною мовою, – писав Іван Франко, – збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння між ними й далекими людьми, давніми поколіннями."⁴ Продовжуючи цю думку Франка хочеться додати, що перекладач повинен знати історію, побут, традиції, звичаї та літературу народу, з мови якого він перекладає. А ще краще, коли перекладач детально знає життя та творчість автора, знаючи все, або принаймі майже все, про що він писав, думав, мріяв, "щоб глибше пізнати дух його творів."⁵

Передати угорською національну самосвідомість українського письменника, колорит його мови, атмосферу його творів – справа нелегка тому, що є дуже багато специфічних традицій, почуттів, звичаїв, образу мислення, що належить кожному конкретному народу. Відображення глибоконаціональних явищ характерне для творчості багатьох українських письменників.

В українській прозі кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. яскраво вирізняється могутня постать письменника Михайла Михайловича Коцюбинського. У 1904 році в статті "Южнорусская литература", написаній для енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона, Іван Франко підкреслив, що по свіжості й гармонійності таланту Михайло Коцюбинський займає перше місце серед українських новелістів кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., а "м'якістю колориту, закінченістю композиції, пластичністю рисунку і ніжним ліризмом най-

³ Див.: Шер В., *Українська література в Угорщині*. *Studia Slavica Hung.* 16 (1970), с. 41–52.

⁴ Франко І.Я., *Літературно-критичні статті*. К., 1950, с. 59–60.

⁵ Чуковский К., *Искусство перевода*. М.-Л., 1936, с. 221–223.

більше нагадує Тургенєва.⁶ Від українського реалізму Михайло Коцюбинський взяв твердий ґрунт і прозору ясну думку; від французького натуралізму – твердий погляд та шукання потрібної йому краси всюди, куди тільки зазирає око художника. Гармонійне втілення глибоко актуального соціально-психологічного змісту в мистецьку яскраву, викінчену форму, надзвичайно тонкий психологічний аналіз – одна з найхарактерніших ознак стилю письменника Коцюбинського.

У 1899 році в журналі "Жизнь", літературною частиною якого керував О.М. Горький, було вперше надруковане у перекладі на російську мову оповідання Михайла Коцюбинського "Для загального добра", а в автобіографічному листі від 30 листопада 1905 року Коцюбинський писав, що більшість його творів "перекладені на російську мову і поміщені у кращих часописах ("Русское богатство", "Жизнь", "Русские ведомости", "Наука и жизнь", "Южные записки"). Перекладають і на інші мови: польську, німецьку, італійську, норвезьку, іспанську, мадьярську."⁷

Переклади творів Михайла Коцюбинського західно-європейськими мовами свідчать про популярність цих творів, про той великий інтерес, який викликали вони у читачів не лише в Україні, але й поза її межами.

Важливу роль у справі популяризації творів письменника в Австро-Угорщині відіграв німецький журналіст і перекладач Вільгельм Горошовський, який добре знав українську мову, читав твори Коцюбинського та був особисто знайомий з письменником. Це все допомогло В. Горошовському глибше вникнути у суть творів М. Коцюбинського і краще донести їх до читача.

У 1948 та 1950 роках у Києві та Ужгороді, а потім і 1951 році в Будапешті видають окремі збірки оповідань та вибрані твори письменника.

⁶ "Энциклопедический словарь П. Бракгауза и И. Ефрона", СПб., 1904, т. 81, с. 323.

⁷ Коцюбинський М., *Твори у шести томах*. В-во АНУРСР, К., 1961, т. 5, с. 434.

Серед оповідань, що перекладені угорською мовою, ми знаходимо і чудову сатиричну новелу "Подарунок на іменини" у перекладі Ержебет Бродські.

Першу згадку про це оповідання читаємо у листі Михайла Коцюбинського від 18 грудня 1911 року, якого він написав своїй дружині Вірі, перебуваючи на острові Капрі. "Я здоровий, завтра починаю нове оповідання, яке буде називатися "Подарунок на іменини."⁸ У наступному листі від 25 грудня 1911 року він продовжує: "От пишу тепер оповідання, тема мені подобається, а пишеться дуже погано, неможливо просто, не маю навіть певності, чи надрукую. Тема оповідання проста. В родині поліцейського надзирателя (окологдки) завтра святкують іменини єдиного сина гімназиста 1-го класу. Мати купила синові пароходик, а батько придумав повести сина завтра на місце, де будуть вішати дівчину одну, щоб син побачив таке, чого другі діти не можуть бачити, щоб міг розказати потому про цю подію. На другий день рано вони (батько з сином) їдуть на місце кари, і коли син побачив, кинувся до дівчини, обняв її за колина і почав кричати: не треба, не дам! І грозити катові. Звичайно переполох, гімназиста забрали, і батько везе його додому, наляканий, щоб це не пошкодило йому по службі. Просто, але тут би можна багато зробити,"⁹ а у листі від 2 січня 1912 року пише дружині: "сими днями кінчаю друге оповідання."¹⁰ Під цим другим оповіданням іде мова про закінчене 4 січня 1912 року оповідання "Подарунок на іменини".

У цій новелі Коцюбинський змальовує типи людей, руками яких царський уряд здійснював політику нагая та шибенець.

Головний герой оповідання – тупий, самозадоволений, околоточний, надзиратель Карпо Петрович Зайчик. Різними засобами характеризує його письменник: грубий, лайливий, обмежений, тупий, запобігливий перед начальством, самозадоволений. Серед засобів розгалуженої, конкретизованої характеристики образу є, на пер-

⁸ Коцюбинський М., Зазн. праця. Т. 6, с. 324.

⁹ Коцюбинський М., Зазн. праця. Т. 6, с. 325.

¹⁰ Коцюбинський М., Зазн. праця. Т. 6, с. 331.

ший погляд, непримітні деталі, яким письменник приділяє особливу увагу.

Починаючи з прізвища надзирателя – Зайчик. Не ведмідь і не вовк, а зайчик, бо він боїться всього, бо він маленький, боязливий зайчик. І, по своїй суті, Карпо Петрович лякливий, боїться начальства, запобігає перед ним, не перечить йому.

*"Карпо Петрович почув холод під мундиром. Такий знайомий і неприємний, з яким завжди стрічав начальство."*¹¹ (с. 260)

У перекладі це звучить так:

*"Karlo Petrovicsnak végigfutott a hideg a munderja alatt. Az az ismerős, kínos érzés, amellyel rendszerint feletteseit fogadta."*¹² (с. 301)

Але душа його співала і вирувала від новин, які він почув від свого сина. Його син, його Доря не тільки краще вчиться і носить такеж ім'я як віце-губернаторський син, але й може добре нам'яти цьому паненяті боки. В душі Зайчика, ще скованій здивуванням і жахом, зароджується задоволення вчинком сина.

"... а на губах у нього, близкучих й червоних, грала легка усмішка. Він був задоволений врешті. ... і що Доря зважився бити таке паненя, – сповняло його радісним поривом." (с. 261)

У перекладі Ержебет Бродські ми читаємо:

"...zsíros fénylő piros ajkán könnyű mosoly játszadozott. Mégiscsak elégedett volt... és hogy Dorja meg mert ütni egy ilyen úrfit, örvendező csodálkozással töltötte el." (с. 301)

¹¹ Коцюбинський М., *Твори в двох томах*. В-во: Наукова думка, К., 1988, т. 2, с. 260. (Далі дивись посилання в тексті на це видання.)

¹² Кочубинський М., *Fata Morgana. Válogatott művek*. Budapest, 1971, 301. о. (Далі дивись посилання в тексті на це видання.)

Письменник вдало, буквально двома-трьома штрихами, описує зовнішність надзирателя, і в уяві читача вимальовується зовсім неприваблива постать. Автор вип'ячує його негативні зовнішні ознаки, риси характеру, думки, почуття. З метою кращого розкриття психології Зайчика письменник звертає особливу увагу на обличчя героя та на окремі його частини тіла (кулак, пальці, ноги у чоботях). Вірний своїй творчій манері автор знаходить характеристичний місткий штрих, який точно змальовує зверхні видимі прикмети обличчя надзирателя, наче підіймає завісу перед читачем в емоційну сферу, в психологію надзирателя:

"Він був голоден і злий. ...сердито ворушили губи і квадратове лице, налили кров'ю кулак. ... застиг у гніву вирячкуватих очей." (с. 259)

"Його низьке чоло, що забігало у заросль волосся." (с. 261)

У перекладі:

"Éhes volt és dühös. Ajka és szögletes arca még haragosan vonaglott, és öklébe... hevesen tolult a vér..." (с. 299)

"...és a dühtől kidülledt a szeme." (с. 300)

"...alacsony homlokát, amely sűrű hajba vezett." (с. 302)

Його думки і почуття світліють тільки тоді, коли мова йде про сина або про вигаданий для нього подарунок на іменини:

"... потирав руки, як добродушний ведмідь перед уликом меда." (с. 262)

"Карпо Петрович раптом засіяв. Лице його освітила добра усмішка, і тепло спалахнули очі." (с. 264)

"Він був у чудесному настрої. Насвистував вальс, ... і бив чоботом в чобіт." (с. 265)

Не менш сатирично зображена в новелі і Зайчика дружина Сусанна, яка ніколи не позбудеться своїх "бардельних звичок", її обмеженість та неохайність просто жахливі. Письменник постійно порівнює її з сирим тістом або ж хмарою і кожен раз повторами нагадує про це читачеві.

"У дверях з'явилася Сусанна. Прикриваючи парою страви вид, м'який і білий, як з сирого тіста... проплива от порога до столу, мов літня хмара." (с. 259)

"Сусанна, колихнувши важкими грудьми, і всім м'яким тілом, як тістом, що вилізло з діжки." (с. 261)

"Сусанна от невдоволення скисла й осіла, як тісто в діжі." (с. 264)

На мою думку, дуже вдало і виразно переклала угорською мовою Ержебет Бродські авторські порівняння:

"Szuszana megjelent az ajtóban. Arcát, amely fehér volt és puha, mint a nyers tészta, az étel gőze takarta, és nyári felhőként libegett a küszöbötől az asztalig." (с. 299)

"Szuszana, súlyos keble megringott, és egész testével, amely puha volt, mint a teknőből kimászott tészta." (с. 302)

"Szuszana savanyú képet vágott, jékedve megcsappant, mint a tészta a dagasztéknőben." (с. 305)

Як бачимо, лексичний склад новели Михайла Коцюбинського відображає синтез майстерного вживання лексем високорозвиненої української літературної мови в її національній специфіці, всіх її багатств і різних смислових планів з народно-розмовною лексикою інших шарів, різних функціональних стилів, але завжди підпорядкованого завданням здійснення творчого задуму письменника: реалістичному змалюванню дійсності, зображенню живої людини з її думками, переживаннями, почуттями.

Поетизація зображуваного, передання настроїв героїв через красу природи, через зміну її барв – одна з характерних ознак поетичної мови письменника-романтика.

Навіть тут, у такому маленькому за обсягом оповіданні, природа, її барви, її мінливість мають своє місце і функцію:

"Ранок стояв тихий і теплий... Земля будилася. ...Повні, рожєві, як діти, збуджені зі сну, плили по небу хмаринки. ... Чулось невловиме дихання життя..." (с. 267)

І зовсім по-іншому постає перед нами день, коли Доря їде додому, після "одержаного" іменинного подарунку:

"Сонце запалило криваві вогні..." (с. 270)

"невиразно мелькали верби і телеграфні стовпи. Вони одривались од землі, підіймалися в гору і тихо гойдалися... Раз в один бік, раз в другий..." (с. 273)

Це гойдання верб нагадувало Дорі гойдання "іменинного подарунку":

"... у повітрі, осяяна сонцем, гойдалася довга чорна фігура. Покрутилась в один бік - і стала... Потому у другий - і знову спинилась." (с. 272)

У перекладі угорською мовою цього моменту допущена неточність. Перекладач пропустив слово "чорна", але додав від себе і уточнив, що це "жіноча фігура":

"... a napfényben ragyogva, hintázott a levegőben egy hosszú, női alak. Oldalt fordult, és megállt... Majd a másik oldalra, és megint megállt..." (с. 319)

Перекладаючи Михайла Коцюбинського угорською мовою Ержебет Бродскі змогла вловити, а головно передати всю красу української природи і донести до читача всі найменші і найвлівиміші асоціації, які природа пробуджує в душі та думках Дорі, і як від розгортання подій змінюється її сприймання сином надзирателя:

"Csendes, meleg reggel volt..." (с. 311)

"A föld ébredezett. ...kis felhők úszkáltak az égen, pufókak és rózsások, mint az álomból ébredő gyerekek... Érezni lehetett az élet felfoghatatlanul halk leheletét." (с.312)

"A nap véres tüzeket lobbantott." (с. 316)

"...ködösen látta csak a mellettük elsuhanó fűzfákat és távíróoszlopokat. Elszakadtak földtől, magasba emelkedtek, és csendesen himbálóztak... hol erre, hol arra..." (с. 320).

Незважаючи на всі позитивні риси перекладу треба сказати декілька слів і про хиби, мовні та лексичні неточності. У попередньому абзаці-прикладі вже згадувалося про одну. Далі, в кінці оповідання, письменник пише, що Доря бачив все:

"крізь теплі сльози, важкі і великі, в яких все розпливалося, не-виразно мелькали верби і телеграфні стовпи." (с. 273)

У перекладі це так:

"Nagy, súlyos, meleg könnyein keresztül, amelyekben minden elmosódott, ködősen látta csak a mellettük elsuhanó fűzfákat és távírószlopokat." (с. 320)

У цьому реченні вживається слово "ködösen látta" (туманно бачив), але письменник в оповіданні пише про "невиразне". Звичайно, можна вживати і це словосполучення, але в угорській мові є слово "homályosan", що, на мою думку, більше відповідає оригіналу тексту.

Неточність допущена при трактовці виразу:

"нахилився над тарілкою і потиху почав сьорбати юшку..." (с. 260)

У Ержебет Бродскі це речення звучить так:

"Tányérja fölé hajolt, és kanalazni kezdte a levest..." (с. 300)

Тут перекладач, на жаль, не звернув увагу на слово "потиху", що угорською мовою звучить "csendesesen", "halkabban". Далі в оригіналі іде дієслово, що дуже часто вживається у розмовній мові: "сьорбати". На мою думку, краще було б його перекласти не як "kanalazni" (тому що це занадто літературна лексема), а "szürcsölve kana-

lazni", тому що, як про це йшла мова раніше в описі головного героя, Зайчик не вмів ні правильно поводитися за столом, ні так як слід їсти, ні говорити.

Хочеться звернути увагу ще на один момент перекладу. Михайло Коцюбинський в оповіданні пише, що після того, як Зайчик сказав дружині і "своїм криком вганяв в м'яке тіло Сусанни свій план", після того, як Сусанна звиклася з цією думкою, і, навіть, почала заздрити власній дитині, що їй випало таке щастя бачити, як вішають людину, то себе вона починає дуже жаліти. Письменник описує цей внутрішній монолог Сусанни так:

"... і всі думки звернула на себе. Їй було гірко. Прожила на світі до тридцятого року, а ні разу не довелося нічого такого побачити." (с. 265)

У перекладі:

"... és minden gondolata csak a saját személye körül forgott. Keserűség fogta el. Harminc évet megért, és még sohasem látott semmit." (с. 306)

Оцей останній вираз, що *"még sohasem látott semmit"* перекладається українською мовою *"ніколи не бачила нічого"*, а письменник робить акцент на виразі *"не довелося нічого такого побачити"*. Слово *"такого"* дає нам зрозуміти, що багато чого бачила Сусанна, а от *"такого"*, як вішають людину, ще ніколи, і тому вона така засмучена та згіршена.

Звичайно, можна було б ще розглянути і деякі інші моменти та особливості перекладу Ержебет Бродскі, і було б цікаво з'ясувати з яких мов вона перекладала – з оригіналу чи з текстів, перекладених на інші мови. Можна припустити, що на угорську мову це оповідання перекладено або з російської мови, або з німецької. Тоді може будуть більш зрозумілі деякі неточності угорського перекладу. Але це ще потребує додаткових досліджень та доказів.

* * *

Перекладання творів слід підтримувати, змагатися за підвищення якості перекладів, надавати перекладу іншомовних творів

систематичності та цілеспрямованості, використовуючи надбання всесвітньої лінгвістики, літературознавства та суміжних дисциплін. Хочеться закінчити словами, що такий талановитий і обдарований майстер слова, як Михайло Коцюбинський, "художник з надзвичайно витонченою психікою, з мистецьким загостреним баченням, з умінням близько стати до природи, оспівати красу степів, аромат гір"¹³ і все це у вишуканих образах перенести на папір, збагачуючи українську літературу, українську мову та культуру стає цікавим для угорських перекладачів і займає своє місце серед угорських прихильників української літератури.

¹³ Денисюк І., Лужицький З., "Барви і звуки слова". Ін: Збірник статей і повідомлень "У вінок Михайлу Коцюбинському", В-во "Наукова думка", К., 1967, с. 49.